

RELIGINĖS ETIKOS IR ŪKIO ISTORINĖS SĄSAJOS*

Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia – vienas žinomiausių bene garsiausio XIX a. pab. – XX a. pr. Vokietijos socialinių mokslų atstovo Maxo Weberio darbų. Tikriausiai tai ir nulėmė, jog buvo pasirinktas versti būtent šis veikalas.

Pristatant knygos turinį, dera pradėti nuo M. Weberio metodologijos. Jo tikslas – ištirti, ar svarbiu moderniosios kultūros elementu laikytina buržuazinė profesinio pašaukimo samprata yra nulemta Reformacijos istorinės priežasties. Būtina pabrėžti, jog M. Weberis nesiekia ištirti, ar iš tam tikrų protestantizmo atšakų etikos kilo moderni profesinio pašaukimo samprata, ar kapitalizmas kaip ekonominė sistema neturėjo tokios pat istorinės priežasties. Tuo labiau jis nenorėtų, kad ši studija būtų vertinama kaip bandymas parodyti, jog Reformacija sukūrė kapitalizmą. Atsižvelgiant į tai, kad svarbiausias M. Weberio tyrimo objektas šiame kūrinyje yra religinės idėjos (dogmos ir etika), kapitalizmo genezės aiškinimas, remiantis vien protestantiškomis idėjomis, pagrįstai leistų tyrinėtoją priskirti „istorinio idealizmo“ šalininkams. M. Weberis sąmoningai atsiriboja nuo idealistinio ar spiritualistinio, kaip jis pats jį vadina, istorijos aiškinimo. Pasak jo, istoriškai būdavo atvejų, kai kapitalistinės įmonės sukdavo tradacionalistinę mentalitetą turį verslininkai. Taip pat M. Weberiui nepriimtinas istorinis materializmas, kurį kritikuodamas, jis aiškiai polemizuoja su marksistiniu istorijos aiškinimu. Apibendrinant pasakytina, kad M. Weberio metodologinė pozicija artima tam, ką Georgas Henrikas von Wrightas vadina „kvazikauzalinio aiškinimu“. Pagal jį, aiškinimo objektas pripažįstamas reiškiniu, kurį galima paaiškinti tarsi etapais (priežastinė grandinė), kuriuos savo ruožtu sąlygoja įvairių veiksnių konsteliacija. Labai svarbu, jog kvazikauzalinio aiškinimo atveju priežastinis ryšys neturi (gamtiškai) privalomo, norminio pobūdžio.

M. Weberio metodologinę poziciją, jo tyrimo organizavimo logiką šiuo atveju galima būtų išreikšti taip: pirmiausia – dėmesio vertų (tyrimo)

* Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. – V.: Pradai, 1997. – 366 p. – Iš vokiečių kalbos vertė Zenonas Norkus; baigiamasis straipsnis „Weberio tezės“ kilmė ir recepcija Z. Norkaus.

objektų pasirinkimas, po to – vartojamų sąvokų apibrėžimas, tada – tyrimo tezės ar hipotezės iškėlimas ir galiausiai – empirinis jos tikrinimas. Pasirinkdamas šio veikalo tyrimo objektus, M. Weberis remiasi savąja moderniosios kultūros samprata, kurios vienas esminių elementų – profesinis darbas (kapitalistine prasme). Todėl, jo manymu, tirtina, galbūt sociologiškai, kodėl Vokietijos visuomenėje egzistuoja tam tikra priklausomybė tarp žmonių pasirenkamų profesijų ir jų religinės priklausomybės. Atsižvelgiant į tuometinę Vokietijos realybę M. Weberiui atrodo, kad vienas sudėtingo ryšio aspektas, kuris gali suteikti vertingų įžvalgų, yra religinės etikos ūkio klausimais ar, tiksliau, jos liekanų ir žmonių praktinio elgesio ryšys. Apibrėždamas sąvokas, M. Weberis dažnai naudoja „idealų tipą“. Remdamasis jomis, jis gali tirti empirinius objektus, sudarančius idealiojo tipo seką. Idealiųjų tipų pavyzdžiai – „Vakarų kapitalizmas“, „kapitalizmo dvasia“, „tradicionalizmas“, „kapitalistinis verslininkas“, „protestantiškoji etika“ (kurią savo ruožtu sudaro protestantizmo bažnyčių ir sektų etikos). Kaip nurodo šio M. Weberio veikalo pavadinimas, svarbiausią vaidmenį vaidina „kapitalizmo dvasios“ ir „protestantiškosios etikos“ sąvokų apibrėžimas. „Kapitalizmo dvasia“ jis laiko visumą etikos teiginių, tarp kurių svarbiausi - pateisinantys teisėto pelno siekimą „Protestantiškoji etika“ apibrėžiama sunkiau nei „kapitalizmo dvasia“ jau vien dėl to, kad gana sunku kalbėti apie nuoseklią protestantiškąją etiką, atsižvelgiant į daugybę protestantizmo bažnyčių ir sektų. Griežtai tariant, M. Weberis ir nekalba apie protestantizmo *kaip visumos* etiką. Geriausiu atveju jis vartoja „asketinio protestantizmo etikos“ terminą, išreiškiantį protestantizmo bažnyčių ir sektų, kurioms būdinga pasaulietinė askezė ar metodinis gyvenimo būdas, moralines normas. Vis dėlto dažniausiai M. Weberis operuoja atskirų protestantizmo bažnyčių ir sektų etikų idealiaisiais tipais. Jo konceptualizacijos ir sąvokų vartojimo atžvilgiu galima išreikšti ir kritinių pastabų. Kartais skaitant šią knygą susidaro įspūdis, jog protestantizmo bažnyčių ir sektų pavadinimai vartojami nelabai tiksliai ir nelabai nuosekliai. Tai ypač pasakytina apie „puritonizmo“ sąvoką, kuri nors, M. Weberio teigimu, visur vartojama viena prasme, t.y. kaip asketinio protestantizmo sektos, (independentai, menonitai, kvakeriai, baptistai), tačiau iš tikrųjų taip nėra. Pavyzdžiui, „puritonizmas“ ir „kvakerizmas“ (p. 153) vartojami dviejų logiškai nepriklausomų klasių prasme, o tai reiškia, kad taip vartojant „puritonizmą“, „kvakerizmas“ nebesuvokiamas kaip puritonizmo dalis.

Galbūt čia „puritonizmas“ jau vartojamas siauresne, anglų puritonizmo prasme. Iš dalies su sąvokų vartojimu susijusi ir Mauriceo Flamanto pastaba, kuria jis kritikuoja M. Weberio „kapitalizmo dvasios“ apibrėžimą: „Skaitant jo [M. Weberio] rimtą ir santūrų, bet įdomų kūrinį išskyla klausimas, ar autorius nėra geriau susipažinęs su protestantiškųjų etikų niuansais nei tu, ką jis vadina „kapitalizmo dvasia“.¹ M. Weberio tyrimo hipoteze, taikoma maždaug XVI–XVIII a. laikotarpiui, teigiama, kad senojo protestantizmo ūkio etika lėmė ankstyvojo Vakarų kapitalizmo dvasią. Mėgindamas empiriškai patikrinti savo hipotezę, M. Weberis remiasi teorine prielaida, kad religinės idėjos padarė poveikį žmonių elgesiui. Dar konkrečiau jis tai pasako taip: religija tol darė reikšmingą įtaką žmonių gyvenimui, kol jos teikiamos psichologinės premijos buvo veiksmingos. Tačiau atsižvelgiant į *istorinį* metodą, kurį jis taiko rašydamas savo veikalą, teorinė prielaida (labiausiai) „galioja“ tam tikroje vietoje tam tikru laiku, jei dar konkrečiau – XVI–XVIII a. protestantiškose šalyse ar regionuose. Pažymėtina, kad M. Weberis šią studiją laiko grynai istoriniu tyrimu, o tai leidžia atskleisti pakankamai svarbių dalykų apie jo metodologinę poziciją. M. Weberis vadovaujasi savo *supratimo* ir *metodologinio individualizmo* sampratomis.² Nepaisant to, kad jis tyrinėja religinių idėjų įtaką žmonių gyvenimo būdai, ši knyga nėra spekuliatyvi, jos metodas – empirinis. Empirinius tyrimo objektus M. Weberis tiria nagrinėdamas teologinius tekstus (tai pirmiausia pasakytina apie protestantiškąją etiką), taip pat ieškodamas susijusių su tema istorinių faktų (tai jau daugiau tinka žmonių realaus elgesio atžvilgiu). Dėl jo metodologinio individualizmo gana ryški tendencija tirti individualius objektus istorinius faktus, teologinius tekstus. Atrodo, kad tyrinėtojas iš atskirų, jo manymu, būdingiausių ar adekvačiausių objektų implicitiškai daro apibendrinimus apie platesnes logines klases.

M. Weberio analizė remiasi minėta prielaida, jog religinės idėjos gali daryti nemažą įtaką žmonių gyvenimui, jei jos suteikia jiems veiksmingų psichologinių premijų. Pagrindine religijos psichologine premija jis laiko sielos išganymą. Kitaip tariant, tikras *homo religiosus* laikys savo pirmaeilium religiniu, o XVI–XVII a., ir viso gyvenimo interesu elgtis pagal religinius priesakus tam, kad pasiektų sielos išganymą. M. Weberio tyrimui svarbiausios tos protestantizmo srovės, kurios išganymą ar „malonės būklę“ žada už pasaulietinę askezę, kurią geriausiai išreiškia profesiniu pašaukimu pagrįstas tikinčiojo gyvenimas.

Jo analizės rezultatai rodo, kad prieš susiformuojant asketinį ar metodišką gyvenimą išganymo pagrindu laikantieji religinei etikai, pirmiausia atsirado geriausiai tokį gyvenimą leidžianti įkūnyti *profesinio* pašaukimo sąvoka. Pirmą kartą „pašaukimo“ sąvoka, iki tol vartota vien religinio pašaukimo prasme, pasaulietinio, profesinio pašaukimo prasme buvo pavartota verčiant Martino Lutherio Bibliją. Tačiau liuteriškasis profesinio pašaukimo suvokimas nėra artimas kapitalizmo dvasią atitinkančiam moderniam profesiniam pašaukimui, todėl M. Weberiui ieškant pastarojo religinių šaknų, pirmasis lieka reikšmingas tik pasaulietinės „pašaukimo“ sąvokos prasmės genezės požiūriu. M. Weberio manymu, moderni profesinio pašaukimo samprata galutinai susiformavo ir įgijo reikšmę XVI–XVIII a. svarbiausių asketinio protestantizmo srovių – kalvinizmo, pietizmo, metodizmo ir iš perkrikštų sąjūdžio išaugusių sektų (kvakerių, menonitų, baptistų ir kt. – kartu kartais vadinamų „puritonais“) etikoje. Laikydamasis tyrimo nuoseklumo, jis iš pradžių atskleidžia šių srovių *dogmatinius* skirtumus, o po to parodo iš jų kylančių *etinių* sprendimų panašumą. Tad dabar ir referuotina, kaip M. Weberis suvokia asketinio protestantizmo srovių *dogmatinius* ypatumus jį dominančiu, t.y. modernaus profesinio pašaukimo aspektu.

Kalvinizmo dogmatikoje svarbiausia *predestinacijos* doktrina. Jos esmė tokia, kad dar priešistoriniais laikais Dievas nustatė, kokie žmonės bus palaiminti, kokie – prakeikti. Kadangi Dievas yra veikiau transcendentiška būtybė nei gerasis Tėvas, ši jo nulemta tvarka nepakeičiama. Atrodytų, kad predestinacija skatina tiek išrinktųjų, tiek pasmerktųjų *fatališką* požiūrį į gyvenimą, bet taip būtų, jei, pavyzdžiui, Dievas kažkoku būdu ir kažkada individo gyvenimo metu pasakytų savo sprendimą dėl to individo išrinktumo. Tačiau Dievui šiuo klausimu „tylint“, kalvinistams, gyvenusiems epochoje, kada išganymas reiškė beveik viską, reikėjo tarsi papildomo instrumento, be predestinacijos doktrinos, kuris leistų įsitikinti priklausymu išrinktajai žmonių daliai, kitaip tariant, tikrumu dėl išganymo – *certitudo salutis*. Juo tapo askezė arba metodiškas ir sistemingas gyvenimas Dievo garbei. Pabrėžtina, jog, skirtingai nuo katalikybės, išganymo pagrindu kalvinizmas ir visos protestantizmo srovės pripažįsta ne vienuolišką, o pasaulietinę askezę. Tiesa, ne visose protestantizmo srovėse ši idėja įgyja vienodą reikšmę, bene didžiausią vaidmenį – kalvinizme. Konkrečiai askezės išraiška kalvinizmui tampa profesinė veikla, nes dėl jai būdingo metodiškumo

ji tinkamiausia sistemingam gyvenimo būdui išlaikyti. Tačiau vis dėlto profesinį pašaukimą moderniaja prasme, kaip pasaulietinės askezės pagrindą, nuosekliausiai pagrindžia iš kalvinizmo išsirutuliojęs anglų puritonizmas.

Be pasaulietinės askezės sureikšminimo, kalvinizmui būdingas religinis pasaulio „atkerėjimas”. Tai reiškia, kad dogmatiškai atsisakoma maginių–sakramentinių išganymo priemonių. Kitaip nei katalikybėj, kalvinizmas atsisako sakramentų, o skirtingai nuo liuteronybės (irgi atsisakiusios sakramentų), – išpažinties. Viena vertus, tai atspindi kalvinizmui būdingą religinį racionalizmą, antra vertus, tai išplaukia iš predestinacijos doktrinos, su kuria sunkiai suderinamos maginės–sakramentinės išganymo priemonės dėl jomis implikuojamo nemetodiško gyvenimo būdo, taigi ir netobulai atliekamos profesinės veiklos.

Dvi asketiškojo protestantizmo srovės – *metodizmą* ir *pietizmą* – M. Weberis laiko, lyginant su kalvinizmu, antriniais reiškiniais tiek kilme, tiek dogmatika. Pagrindinis šių srovių skirtumas nuo kalvinizmo – didesnis pasitikėjimas jausmais (kalvinizmui visi jausmai įtartini), kartais, kaip metodizmo atveju, peraugantis į tai, kad *certitudo salutis* pagrindu tampa ne metodiškas gyvenimas (kaip kalvinizmui), o Dievo malonės jautimas. Taip pat jos ne taip griežtai laikosi predestinacijos doktrinos, dėl ko ne taip nuosekliai religiniu požiūriu „atkeri” pasaulį (pavyzdžiui, pietizmas nevisiškai atsisako išpažinties). Tačiau šie skirtumai yra daugiau dogmatinio pobūdžio, nes etiniai minėtų trijų srovių sprendimai panašūs – tai pasisakymas už pasaulietinę askeze paremtą gyvenimo formą, nors vis dėlto pietizmas ir metodizmas mažiau ją skatina nei kalvinizmas.

Ketvirtoji M. Weberio nagrinėjama asketiškojo protestantizmo srovė – *puritonizmas* (vartojamas iš perkrikštų sąjūdžio kilusių sektų prasme) – kitų trijų srovių atžvilgiu yra savarankiškas reiškinys. Puritonizmas nepripažįsta predestinacijos doktrinos. *Certitudo salutis* pagrindas yra ne askezė kaip tokia, o Dievo valios reiškimasis, kurį turi pajauti tikintysis. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad tą reiškimąsi galima pasiekti tik didelių Dievo garbės didinimo pastangų pasaulietiniame gyvenime dėka, t.y. paprastai gyvenimo pabaigoje, puritonizmui irgi nepavyksta išvengti teigiamo askezės etinio vertinimo. Suprask, jog puritonizmas papildė metodišką gyvenimą Dievo dvasios jautimu. Tuo aspektu, kaip puritonizmo etika skatina kapitalizmo dvasiai artimą

mąstymo ar gyvenimo būdą, svarbus šios etikos atsiskyrimo nuo pasaulio elementas, atsiskyrimą suprantas ne absoliučiai, o tik kaip atsiribojimą nuo iš esmės viešojo ar politinio gyvenimo, ir tuo pačiu skatinas askezės pranašumus išnaudoti privačioje, dažniausiai ūkinėje profesinėje veikloje.

Taigi asketinio protestantizmo srovių idėjų aptarimas M. Weberiui leidžia daryti išvadą, kad visos jos daugiau ar mažiau pasisako už asketinę gyvenimo formą. Visų jų tikslas – *anapus* laukiantis išganymas, kurį *šiapus* padeda užsitikrinti askezė.

Paskutiniajame savo veikalo skyriuje „Askezė ir kapitalizmo dvasia” M. Weberis, daugiausia remdamasis anglų puritonizmo pavyzdžiu, mėgina atskleisti, kaip metodiškas gyvenimas gali skatinti kapitalizmui palankų ūkinės veiklos mentalitetą. Ši protestantizmo atšaka išsamiausiai pagrindžia profesinio pašaukimo, kuris gaunamas iš Dievo ir kuriuo nepasinaudojant sunku asketiškai gyventi, sampratą. Profesinei veiklai esant pagrindine tikinčiojo religinį pobūdį turinčia gyvenimo dalimi, „kapitalizmo dvasios” plėtros aspektu ypatingą vaidmenį vaidina puritonizmo etikos požiūriai į turto kaupimą ir naudojimąsi juo. Pats savaime turtas nenusipelno moralinio vertinimo, nebent etiškai teigiamai vertintinas kaip gerai atlikto profesinio pašaukimo išdava. Kaupti turtą ir juo naudotis reikia didinant Dievo garbę žemėje. Praktiškai tai reiškia, jog kitokiais tikslais įgyjamas turtas yra amoralus, kaip nepateisinamos išlaidos ne Dievo garbei. Realybėje kartais sunku atskirti etiškai pateisinamą veiklą nuo smerkiamos: tarkim, naudojimosi turtu požiūriu smerktinos išlaidos religinio pobūdžio neturinčioms pramogoms (teatras, romanai ir t.t.), tačiau jei kažkokia laisvalaikio forma suvokiama kaip turinti religinį pobūdį, ji pateisinama (mokslas). Puritonizmo etika legalizuotais aspektais turto siekimą laiko iš esmės *privalomu*, tuo tarpu vartojimo ir laiko „švaistymo” apribojimas, skatindamas taupumą, leidžia kaupti turtą. Tad ši etika svariai skatino atsirasti modernų kapitalistinio verslininko etosą.

Tačiau puritonizmo etika prisidėjo ne vien prie modernaus verslininko, bet ir darbininko etoso sukūrimo, nes, nesant kapitalistiškai mąstančios darbo jėgos, sunkiai įmanoma kapitalistinio ūkio plėtra. Puritonizmo etikos teigimu, darbininko profesija, kaip ir verslininko, yra Dievo pašaukimas, kurį reikia tinkamai realizuoti. Tai reiškia sąžiningą ir kokybišką darbą. Šios etikos nepasitikėjimas daugelio žmonių turtingumu, kaip patikimu dievobaimingumo laidu, skatina

atsirasti ne tik darbo, bet ir darbininkų išnaudojimo dėka praturtėjusius verslininkus ir neturtingus bei išnaudojamus darbininkus. Taip puritonizmo etika, panašiai kaip ir visa asketiškojo protestantizmo etika, skatino atsirasti ankstyvojo kapitalizmo pagrindinių ūkinių subjektų mentalitetą, kuris, kol religija neprarado savo pozicijų, liko religinis.

Ši M. Weberio studijos problematika neliko be dėmesio ir Lietuvoje. Tai ypač taikytina A. Maceinai, kurio *Socialinis teisingumas*, pasirodęs 1938 m., gilinasi į kai kuriuos šiame M. Weberio veikale nagrinėjamus klausimus. Tačiau prieš mėginant palyginti kai kurias M. Weberio ir A. Maceinos gautas išvadas, derėtų pasakyti keletą bendresnio pobūdžio pastabų, susijusių su abiejų darbų metodologija. Jeigu M. Weberio kūrinys yra istorinis, jo pagrindinis tikslas – istoriškai ištirti moderniojo profesinio pašaukimo ir jo pagrindu susiformavusio ankstyvajam kapitalizmui būdingo ūkinio mentaliteto apraiškas senojo protestantizmo etikoje, tai A. Maceinos veikalo *pagrindinis* tikslas – daugiau ar mažiau sociologinės teorijos, kuri gana transistoriška (nepripažįstanti istorinės realybės poveikio socialinėms idėjoms, jas suvokiant panašiai kaip „idealiuosius tipus“), kūrimas. Skirtinga dviejų teoretikų konceptualizacija išryškėja iš to, kaip jie naudojami „idealiaisiais tipais“. Naudodamas „kapitalizmo dvasios“ idealų tipą, M. Weberis turi omenyje, kad jis toks buvo konkrečiu istoriniu periodu, t.y. maždaug XVI–XVII a., kitaip tariant, kad jis sudarytas iš tam tikrų istorinių ryšių. Tuo tarpu „kapitalizmo dvasios“ idealusis tipas, kaip jį supranta A. Maceina, nesusijęs su jokia ypatinga istorine epocha, todėl yra transistorinis. Antra vertus, M. Weberis ir A. Maceina nevienodai suvokia „kapitalizmo dvasios“ turinį. M. Weberiui ši sąvoka reiškia ne tik pelnyimąsi, bet ir *asketišką* naudojimąsi turtais, o A. Maceina pastarojo jos elemento nepripažįsta, manydamas, jog jai būdingas besaikis vartojimas.

Pereinant prie kai kurių M. Weberio ir A. Maceinos tyrimo rezultatų palyginimo, pirmiausiai atkreiptinas dėmesys, ar A. Maceina pripažįsta „M. Weberio tezę“, kad senojo protestantizmo etika didžiąja dalimi sąlygojo ankstyvojo kapitalizmo mąstymo ir gyvenimo būdo atsiradimą. A. Maceina iš viso nenagrinėja protestantizmo dogmatikos ar etikos. Jo išvada „kapitalizmo dvasios“ šaltinio klausimu yra Renesansas.³ Tačiau pats giliausias tiek Renesanso, tiek „kapitalizmo dvasios“ šaltinis jam yra Vakarų antropocentrizmas.⁴ Vis dėlto skirtingos M. Weberio ir A. Maceinos išvados dėl „kapitalizmo dvasios“ šaltinio nemažai priklauso

nuo to, kaip jie prieina prie tų išvadų (metodologijos). Atrodo, kad abu tyrinėtojai nenagrinėja, kaip vieną idėjų sistemą keičia kita ar jau pereidami į kitą lygmenį – kaip tas sistemas išreiškiantys sąjūdžiai formuojasi, išigali ir pan. empirinėje istorijoje. Jie šiuos dalykus priima kaip duotybes. M. Weberio ir A. Maceinos tyrimo akcentai skiriasi, jei atsižvelgsime į tai, kaip jie žiūri į nagrinėjamų idėjų ir žmonių praktinio gyvenimo ryšį. M. Weberio pozicija šio sąryšio atžvilgiu aiški: kaip minėta, jo manymu, tikintieji labiausiai linkę imtis tos veiklos, už kurią jų religija žada išganymą – stipriausią psichologinę premiją. Tuo tarpu A. Maceinos požiūris į minėtą ryšį neaiškus, tad belieka nutarti, jog jis implikuoja stiprų ryšį. Šito pasekmė ta, kad analizuodami ir M. Weberis, ir A. Maceina daugiausia remiasi teologų darbais, tačiau šie darbai atlieka nevienodą vaidmenį: pirmajam – kur kas instrumentalesnį nei antrajam, t. y. M. Weberiui pirmiausiai rūpi vis tas pats minėtas ryšys, teologiniai tekstai – tik to įrodymai, iliustracijos, o A. Maceinai kaip tik svarbiausia yra teologų pozicijos, kaip jos kito istorinės raidos metu, kaip sudarė nuoseklią seką. Taigi kai sakome, kad M. Weberio ir A. Maceinos tyrimo rezultatus iš dalies nulėmė jų metodologija, norime pasakyti, jog jei pastarasis būtų taikęs M. Weberio analizės būdą, jis nebūtų priėjęs prie gautų išvadų. Taip iš metodologinio požiūrio taško norime geriau suprasti, kodėl du autoriai apie panašų dalyką („kapitalizmo dvasios“ šaltinį) padarė skirtingas išvadas.

Nors A. Maceinos *Socialiniame teisingume* idėjų istorijos tyrinėjimai vaidina palyginti menką vaidmenį, pagrindinis darbo tikslas – vadinamosios „socialinės problemos“ (darbininkų nedarbas, neturtas) sprendimas, sukuriant naujos socialinės santvarkos principus, taigi, galima sakyti, sociologinės teorijos kūrimas. Gilinimasis į istoriją A. Maceinai leidžia „išgryninti“ sociologinių principų, transistorinių idealijų tipų turinį, išsiaiškinti, kokios raidos metu jie buvo „apnešti apnašomis“. Tyrinėtojo naujos socialinės ar ūkio santvarkos principų pagrindas – ankstyvosios krikščionybės (patristinė) augustinė ūkio etika. Viduramžiais ir vėliau sukurta katalikų ūkio etika laikytina ankstyviausios etikos iškrypimu, todėl atmestina. A. Maceina pripažįsta, jog kai kurių kapitalizmo elementų, pavyzdžiui, pelno ar palūkanų legalizavimas katalikų etikoje prisidėjo prie kapitalizmo kaip ūkio sistemos konsolidacijos. Kadangi, jo manymu, krikščionybės ir kapitalizmo principai yra priešingybė, galima lengviau suvokti krikščioniškojo mąstytojo neigiamą nusistatymą kapitalizmo

legalizavimo katalikų etikoje atžvilgiu. Kapitalizmo kaip ūkinės sistemos atžvilgiu A. Maceinos požiūris yra nedviprasmiškas ir aiškiai artikuliuotas – ji turi būti sunaikinta, t.y. pakeista naująja, kurios principus šis mąstytojas ir mėgina kurti. Tiesa, tas jo nusistatymas yra veikiau principinis nei artima prognozė: jo kuriami principai ateityje taikytini tik katalikams ir dėl jų dar reikėtų diskutuoti, visiškai jų įgyvendinimas – *tolima* ateitis. Antra vertus, svarbu pažymėti, kad A. Maceina *pirmiausiai* pasisako už kapitalizmui būdingo mąstymo ar gyvenimo būdo, vadinamosios „kapitalizmo dvasios“ pakeitimą nauju mąstymu. Taigi jis nėra tiesmukiškas visuomenės ūkinio gyvenimo reformatorius revoliuciniu būdu; jei jis revoliucionierius, tai tik dvasinės revoliucijos prasme. Nors ir dvasinėje srityje A. Maceina pasisakytų pirmiausia už neprievartines permainas, nes prievarta gali grėsti vienai didžiausių krikščionybės vertybių – asmenybės laisvei.

Kurdamas naująją ūkio santvarką, A. Maceina kalba apie tris pagrindinius jos principus – nuosavybės, darbo, neturto. Kūrybingas darbas yra svarbiausias iš šių principų, o jo geriausia išraiška – tradacionalistiškai suvokiamas amatininko darbas (visų pirma be darbo pasidalinimo). Nuosavybės samprata labai artima ankstyvosios krikščionybės teologų ir bendruomenių sampratai, pagal kurią nuosavybės atžvilgiu akcentuojami du momentai – turėjimas ir naudojimasis. Skirtingai nuo kapitalistinės nuosavybės sampratos, kuri pasisako už individualų turėjimą ir naudojimąsi (tuo darydama dviejų nuosavybės modusų išskyrimą nebūtinu), ankstyvosios krikščionybės nuosavybės samprata numato individualų turėjimą ir kolektyvinį naudojimąsi. Neturto principas apima tam tikrą materialinės gerovės lygį („turtą“), tai nėra asketiškas marinimasis badu ar neturėjimas ko valgyti („skurdas“), tai – *paprastas* gyvenimo būdas. Minėtų trijų pagrindinių pamatinis principas – reikalo, kurį kapitalistiniame ūkyje atstoja priešingas – pelno – principas. Kartu su neturto principu reikalo principas tarsi riboja gamybą ir vartojimą iki kuo paprasčiausio būtiniausių gyvenimo poreikių tenkinimo. Visi keturi A. Maceinos minimi naujosios ūkio santvarkos principai prieštarauja kapitalizmo principams, dėl to ji nesuderinama su kapitalizmu; gal kiek geriau būtų suderinama su M. Weberio sukurta „(ankstyvojo) kapitalizmo dvasia“.

Kiek platesniu A. Maceinos sociologinės teorijos referavimu norima atskleisti jo istorinių tyrinėjimų *Socialiniame teisingume*

vaidmenį, kuris nėra pagrindinis. Dėl to, A. Maceinos „kapitalizmo dvasios“ šaltinio samprata lieka neišplėtota.

M. Weberio kūrinio *aktualumas* pirmiausia susijęs su to, ką būtų galima pavadinti „šiuolaikinio kapitalizmo dvasia“, negaliomis, atsiradusiomis, išnykus „ankstyvojo kapitalizmo dvasiai“. Kas yra tos vadinamosios negalios? Visų pirma tai profesinis darbas, virtęs „geležiniu narvu“. M. Weberis puikiai išreiškia profesinio darbo esmę ankstyvojo kapitalizmo ir šiuolaikinio kapitalizmo sąlygomis: „Puritonas *norėjo* būti profesionalas, mes *privalome* būti tokie“ (išskirta autoriaus).⁵ „Bedvasiai profesionalai, beširdžiai hedonistai – šie menkystos įsivaizduoja, kad pakilo į visiškai naują žmonijos raidos pakopą“,⁶ – šie žodžiai, M. Weberio manymu, galimas daiktas, bus tinkami išreikšti „mūsų“ kapitalistinės kultūros, tiksliau, jos dalies – profesinio pašaukimo – raidos pabaigą. Vaizdžiai pastarąjį M. Weberio mintį išreiškia A. Maceina, kurio teigimu, „kai žmogus ištisus metus batų fabrike režia tiktai užkulnio dirželį, kai skerdykloje jis visą savo darbo laiką tik iškerta paskerstai kiaulei uodegą, kai automobilių fabrike jis gauna užsukti tik padangos šriubą, suprantama, kad toks [šiuolaikinio kapitalizmo profesinis] darbas negali žadinti džiaugsmo“.⁷ M. Weberis ir A. Maceina nori pabrėžti, kad profesinis darbas šiuolaikinio kapitalizmo sąlygomis yra praradęs dvasinę dimensiją, jei jį sąlyginai suskaldytume į materialinį ir idealiųjų modusus. Kitaip šis praradimas gali būti pavadintas „ekonominės srities prasmės išnykimu“, „žmogaus nuasmeninimu“⁸ ar jo „pavergimu“.

Kalbant apie šiuolaikinio kapitalizmo „dvasios“ negalių atsiradimo priežastis, pasakytina, kad viena iš jų M. Weberis laiko religinių pagrindų pakeitimą šiapusišku utilitarizmu, kuris iš esmės monopolizuodamas ūkio srities pateisinimą, šią sritį grindžia materialinio pobūdžio vertybėmis, neturinčiomis jokios transcendentinės prasmės. Praktinė etinio pagrindo reikšmė didelė: jei senojo kapitalizmo etika, bent jau asketiškojo protestantizmo etikos stimuliuojama ir dėl to ūkinę veiklą subordinuodama asmeninio išganymo tikslui, skatino gamybą ir varžė vartojimą, tai šiuolaikinio kapitalizmo etika, netekusi religinio katalizatoriaus, skatina gamybą ir neberiboja vartojimo (tai logiška atsižvelgiant į utilitaristinį principą iš visko gauti kuo daugiau įvairiai suvokiamos naudos). Dar kitaip galima pasakyti, kad būtent netekdama religinio pagrindimo, šiuolaikinė kapitalizmo „dvasia“, palyginus su „senąja“, neteko ir dvasinio ar idealistinio momento, liko tik

materialistinis. Vien į materialius dalykus nukreiptas ūkinis etosas, profesinė veikla linkę savo moraliniu pagrindu pasirinkti utilitarizmą, dažniausiai išsiplėtojanti į sekliai suvokiamą hedonizmą, dėl ko nuogaštuoja ir M. Weberis, ir A. Maceina. Tad abu tyrinėtojai šiuolaikinio kapitalizmo etikos atžvilgiu diagnozuoja daugiau ar mažiau vienodą negalią, tačiau, skirtingai nuo M. Weberio, A. Maceina ne tik nustato diagnozę, bet ir siūlo terapiją arba, kitaip tariant, skatina ne tik mąstyti, bet ir veikti. A. Maceina pasiūlo naująją socialinę, ir ūkio santvarką.⁹

Grįžtant prie M. Weberio knygos aktualumo, pasakytina, jog ją skaityti ir pasisemti tam tikrų išvalgų verta ne tik socialinių ir humanitarinių mokslų, labiausiai susijusių su jo nagrinėjama problematika, atstovams, bet, atrodo, ir gana nutolusių nuo jos mokslų atstovams. Tai įmanoma todėl, kad M. Weberio pasirinkta tyrimo perspektyva yra pakankamai universali ir toliaregė. Svarbiausi mūsų moderniosios kultūros elementai turi gilią šaknį, kurių įtaką žmonių mąstymui tam tikrais istoriniais laikotarpiais galima tirti ir kurios tada, kai religija žmonių gyvenimui apskritai vaidino kur kas svarbesnę vaidmenį nei šiandien, neretai buvo religinės. Tad, pavyzdžiui, galima atlikti tyrimą *à la Weber* ir išnagrinėti, kaip kokia nors religinė etika tam tikru istoriniu laikotarpiu žvelgė į žmogaus santykį su gamta.¹⁰ Tokie tyrimai mums gali padėti išryškinti, kaip ir kapitalizmo genezės atveju, daugiau istorinių vieno ar kito moderniosios kultūros elemento priežasčių. Taip pat, o tai galbūt kur kas svarbiau, šie tyrimai mums gali aiškiau atskleisti neretą moderniosios kultūros elementų dvasinį „nuogumą“, siaurą utilitariškumą ar hedoniškumą ir dėl to kylančius sunkiai suvokiamus dalykus, pavyzdžiui, neapgalvotas gyvūnijos ar augalijos naikinimas. Todėl su vertingų išvalgų turinčia M. Weberio studija susipažinti niekada nebus vėlu.

MARIUS GEDUTIS

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Flamant M. Histoire du libéralisme. – Paris: Presses Universitaires de France, 1988. – P. 35.

² Tai išryškėja iš to, kaip M. Weberis suvokia istorijos ir sociologijos mokslus. Jei sociologija jam yra visų pirma mokslas, kuriantis socialinius dėsnius ir formuojantis

idealiuosius tipus, tai istorija – mokslas, bandantis tam tikriems reiškiniams priskirti istorines priežastis. Su mokslų sampratomis glaudžiai susijusi ir M. Weberio aiškinimo ir supratimo distinkcija. Jo suvokimu, aiškinimas yra bendrų dėsnių, kuriais galima paaiškinti, kodėl tam tikras reiškinys įvyko, suradimas, tuo tarpu supratimas (nebūtinai visada pancingiantis aiškinimą, bet kartais ir jį papildantis) – reiškinio (papildomų (aiškinimu rastų atžvilgiu)) priežasčių suradimas remiantis žmonių subjektyviais motyvais. Akivaizdu, jog, M. Weberio požiūriu, aiškinimas labiau priimtinas sociologiniam tyrimui, o supratimas – istoriniam. Iš to, kad M. Weberiui istorinis tyrimas pirmiausiai remiasi supratimu, išplaukia, jog toks tyrimas sunkiai gali apsieiti be metodologinio individualizmo (nors socialinių mokslų metodologijos požiūriu tai nėra būtinas ryšys). Taip yra todėl, kad, kaip minėta, tyrinėtoji supratimo pagrindas – subjektyvūs žmonių motyvai, o tokius motyvus, žinoma, geriausiai tirti naudojant individualius analizės vienetus (žr. Norkus Z. *Makso Vėberio socialinio pažinimo metodologijos kontūrai* // Problemos. – 1990. – Nr. 42. – P. 60-68).

¹ Ir nors Renesansas kaip istorinė epocha teoriškai apima protestantizmą ir jo idėjas, tačiau A. Maccina neabejotinai kitaip suvokia „kapitalizmo dvasios“ šaltinį nei M. Weberis. Taip yra jau vien dėl to, kad Renesansas, Italijoje trukęs nuo XIV iki XV a., o kitose šalyse – nuo XV iki XVI a., tęsėsi kitoje epochoje nei M. Weberio nagrinėjamos protestantizmo bažnyčios ir sektos (XVI–XVII ir net XVIII a.). Tačiau kur kas svarbiau, jog išskirdamas svarbiausius to, kaip Renesansas keičia iki tol vyravusį „reikalo“ ar vartotojiško ūkio mentalitetą „pertekliaus“ (pelno) ūkio mentalitetu elementus, A. Maccina savo dėmesį sutelkia ne į psichologines premijas, ar stimulus, panašiai kaip ir W. Sombartas (kuriuo A. Maccina palyginti nemažai remiasi ir kurį M. Weberis kritikuoja už ką tik paminėto dalyko nepaisymą), o į ankstyvosios krikščionybės teologų (patristikos) ir viduramžių teologų (scholastikos) tekstų skirtumus. Nors, M. Weberio supratimu, katalikybė už „kapitalizmo dvasią“ viduramžiais ir neteikė psichologinių premijų ją laikydama *turpitude* (lot. gėdingas dalykas). Tad jam būtų nelabai suvokiama ieškoti „kapitalizmo dvasios“ „šaknų“ katalikų etikoje, kuri šiuo atžvilgiu neteikdama „premių“ negalėjo tikėtis veiksmingai daryti įtaką tikintiesiems.

⁴ Antropocentrizmą priešinamas iki maždaug XIII a. vyravusiam teocentrizmui, A. Maccina iš esmės kildina iš Aristotelio filosofijos (savo ruožtu teocentrizmą – iš Platono). Beje, A. Maccinos manymu, iš antropocentrizmo atsirado tai, ką jis vadina „buržuazine dvasia“, kurios viena iš apraiškų jis laiko ir „kapitalizmo dvasią“. „Buržuazine dvasia“ jis laiko mentalitetą, kuris artimas materialistiniam, tačiau jam netapatus: jei materialistas gali būti tam tikra prasme idealistas, siekdamas materijos dėl jos idėjos, tai buržujus, ar buržua, materijos siekia vildamasis gauti iš jos naudos (utilitaristinis momentas). Utilitaristinio „kapitalizmo dvasios“ momento akcentavimas nuo pat jos atsiradimo ryškiai skiria A. Macciną nuo M. Weberio.

Pabrėžtina, kad A. Maccinai betarpiškiausias „kapitalizmo dvasios“ šaltinis yra tikrai Renesanso antropocentrizmas, o ne vyraujanti Renesanso filosofija – humanizmas, kurią jis laiko idealistine (ūkio srityje gal kiek paradoksaliai – idealistiškai materialistine).

⁵ Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. – V.: Pradai, 1997. – P. 162. Mėginant išplėtoti šią M. Weberio mintį galbūt pasakytina, kad puritonas ar kitas asketiškojo protestantizmo atstovas iš tiesų *norėjo*, nes pasirinkdamas tam tikrą religinę denominaciją ar į ją tarsi nejučia nuo gimimo įtrauktas jis juk vis dėlto turėjo valios laisvę ir teoriškai galėjo pakisti religinę priklausomybę ir tapti, tarkim, kataliku, galėjo pasirinkti tokią denominaciją, kuri už kitus dalykus suteikia išganyką.

Ankstyvojo kapitalizmo laikais kapitalizmas dar nebuvo tiek įsitvirtinęs, kad kitos alternatyvos atrodytų tikrai iš pirmo žvilgsnio viliojanti iliuzija. Egzistavo rimta kapitalizmo alternatyva – tradiconalistinė ūkio sistema. Tuo tarpu šiandien, viena vertus, kaip teigia M. Weberis, kapitalizmas tvirtai „sėdi balne“, antra vertus, atėjęs į pasaulį naujas žmogus, pamažu perimdamas kultūrą, susiduria su ūkio srities vyraujančia „dvasia“, kurią jis dažniausiai nekritiškai perima.

⁶ Weber M. Op. cit. – P. 164.

⁷ Maccina A. *Socialinis teisingumas: Kapitalizmo žlugimas ir naujos santvarkos socialiniai principai* // Maccina A. Raštai. – T. 2: Socialinė filosofija. – V.: Mintis, 1992. – P. 71.

* Šis apibūdinimas („žmogaus nuasmėninimas“) yra A. Maccinos, ir dera su jo žmogaus prigimties samprata. Jis žmogaus prigimtį suvokia tomistiškai, t.y. žmogaus prigimtyje įžvelgia duodus: žmogų kaip asmenį ir žmogų kaip individą. Kaip asmuo žmogus pagal šią sampratą yra susijęs su dvasine sfera, o kaip individas – su materialine. Kadangi profesinis darbas šiuolaikinio kapitalizmo sąlygomis iš esmės yra tik materialinės sferos dalykas, jis nėra susijęs su žmogaus *asmens* modusu. Tad todėl A. Maccina ir vadina šiuolaikinį profesinį darbą „žmogaus nuasmėninimu“. Beje, panaši yra ir dar vieno Lietuvos katalikiško filosofo S. Šalkauskio žmogaus prigimties samprata.

⁹ Į klausimą, kodėl jo terapija yra tokia (apie ją truputį kalbėta aukščiau), o ne kitokia, galima būtų atsakyti, jog A. Maccinos pasiūlymai išplaukia iš jo katalikiškų vertybių, kaip nieką kitą branginančių žmogaus asmenybę; ontologine prasme žmogaus asmenybės reikšmės ūkio santvarkoje atkūrimas – giliausia A. Maccinos naujos santvarkos esmė.

¹⁰ Čia siūloma tyrinėti tam tikros *religinės* idėjų sistemos požiūrį į tam tikrą mus supančio pasaulį dalį norint atskleisti žmonių kolektyvinį mąstymą šios dalies atžvilgiu ne dėl to, kad taip M. Weberio tiriama. Argumentas už religijos suraikšminimą, atliekant istorinės kolektyvinės sąmonės analizės, yra istorinė tikrovė, į kurią gilindamiesi suvokiame nepaprastą religijos vaidmenį žilos senovės žmonių gyvenimui.